

Amatörfotografernas
värld

Amatörfotografernas värld

FATABUREN 2009

Amatörfotografernas värld

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2009

Red. Annette Rosengren och Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2009
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Svante Warping

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2009
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 533 7

Nils Keyland

– pedagog och bevarare

TORA WALL är intendent
vid Nordiska museets arkiv.

Nils Keyland var under det tidiga 1900-talet folklivsforskare och intendent vid Nordiska museet och Skansen. Han var på flera sätt en pionjär och också en av de första som började fotografera vid kulturhistoriska dokumentationer. Han var inte yrkesfotograf utan ska ses som en kunnig amatör som använde kameran som verktyg i pedagogikens och bevarandets tjänst.

Till skillnad från många samtida kulturhistoriska fotografer lät Keyland människorna vara i centrum på sina bilder. De är sysselsatta med hantverk, lekar, matlagning, jordbruk eller andra aktiviteter som hörde till vardagslivet i bondesamhället. Många av hans fotografier är unika och de används flitigt i press och litteratur. Samtidigt har det, från akademiskt håll, funnits en kritisk diskussion kring fotografiernas värde som källmaterial. Många av bilderna är uppenbart arrangerade och rekonstruerar i vissa fall seder och bruk som inte längre fanns när fotografierna togs.

Kvinnor i träd.
Foto Nils Keyland,
Nordiska museet. ►

En värmländsk romantiker?

Keyland verkar ha varit en något udda person, som gjorde djupt intryck på sina vänner och kollegor. Han kom från relativt enkla förhållanden och hans liv är i sig en fascinerande berättelse. Den blir inte mindre fascinerande av att man kan ana att Keyland medverkade till att skapa myten om sig själv. Så här skriver Andreas Lindblom i förordet till *Folkliv i Värmlands Finnmarker*:

»För flertalet av hans yngre museikamrater i Stockholm framstod han som en intressant främling, vilken vi på avstånd beundrade för hans lärdom, förenad som den var med en rik begåvning i konstnärligt och musikaliskt avseende; en romantiker, framvuxen ur det Värmland som mer än andra landskap fött den svenska sagan och poesin.«

Keyland dog oväntat vid 57 års ålder under en skogs promenad i sina hemtrakter. Efter hans död blev det romantiska skimret kring hans person tydligt. I minnesskrifterna beskrevs han av vännerna som ett naturbarn som, trots att han flyttat till Stockholm, alltid i hjärtat hörde hemma i de värmländska skogarna.

»Trots sin i lekmannens ögon kanske något torra saklighet eller gentemot främlingen stundom ordknappa tillbakadragenhet var Keyland i grund och botten en mycket poetisk och konstnärlig natur. Det är ej en tillfällighet att hans första publicerade arbete var Värmländska låtar. Innerst i hans väsen var det nog vildmarken och naturlivets poesi, som allt fortfarande ägde hans livs kärlek ...« Så avslutar Nils Edvard Hammarstedt sin artikel i *Fataburen* 1925.

Barndomen och studietiden

Nils Keyland föddes den 28 mars 1867 i Bjurbäckens by i Mangskogs socken, Värmland. Han var son till Nils Olsson och Stina Andersdotter. Som student tog han efternamnet Keyland, efter sin mors värmlandsfinska släkt Kailainen. Ingen av föräldrarna hade studerat och det var inte en självklarhet att han skulle läsa vidare. Men Keyland var mycket språkintresserad och drömde om en framtid som språklärare. Efter den vanliga folkskolan började han som överårig vid Arvika lägre elementarläroverk och gick därifrån vidare till Karlstads högre läroverk. Där blev han klasskamrat med en ung man vid namn C.V. Bromander. De knöt en livslång vänskap och vännen spelade senare en avgörande roll i hur Keyland kom att bli museiman. Efter läroverket började Keyland på Uppsala universitet, där han läste nordiska och levande språk. Han var en flitig student men levde, enligt Bromander, under mycket knappa omständigheter som hela tiden tvingade honom att skynda på sina studier. »Han kunde ligga stilla på en soffa och läsa från morgon till kväll dag efter dag. Därvid rökte han strängt, och vid tiden för examen hade nog hälsan blivit något undergrävd« skriver Bromander i sin minneskrönika i *Fataburen* 1924.

Efter att han avlagt sin filosofie kandidatexamen reste Keyland till USA för att bättra på sina språkkunskaper. För att försörja sig tog han olika kroppsarbeten, bland annat som järnvägsarbetare. Bromander beskriver hur han sedan åkte till olika högskolor och studerade språk tills besparingarna var slut och han var tvungen att ta nya jobb. Kanske var det också i USA som Keyland först stiftade bekantskap med kameran. Det verkar inte otroligt men det finns tyvärr inga belägg för denna gissning.

En oväntad karriärvändning

Till slut fick Keyland en lärartjänst vid Hope Academy i Minnesota. Men han var fysiskt och psykiskt utarbetad och blev efter en tid svårt sjuk. Hans läkare rådde honom att återvända hem, om han ville bli fullt friskt. Så Keyland reste till sina föräldrars gård och orkade under lång tid inte göra något annat än att vila. När han återfått sina krafter tog han arbete som informator men verkar inte riktigt ha kunnat försörja sig som detta.

Det var nu Keylands kontakt med Artur Hazelius och Nordiska museet etablerades. Ungdomsvännen Bromander, som nu var präst, rekommenderade Keyland som skaffare åt Nordiska museet och lovordade hans talanger och stora begåvning i brev till Hazelius. Museets samlingar saknade material från den värmländska finnbygden och Bromnader underströk Keylands finska börd och att uppväxten i finnbygden hade gjort honom väl förtrogen med livet där. Han talade också varmt om Keylands förmåga att obehindrat umgås med allmogefolk och vinna deras förtroende.

Hazelius anställer Keyland och han påbörjar sin första resa genom Värmland under sommaren 1898. Från början verkar denna resa vara tänkt som ett mellanspel, Keyland skulle sedan återvända till sin lärarbana. Istället kom den att bli början på en helt ny karriär. Han samlade in föremål, gjorde uppteckningar om folklivet och tecknade av sådant som var svårt att på annat sätt dokumentera. På sitt dragspel lärde han sig visor och danser, av vilka han sedan lät överföra en del till noter. Det var den första av många resor, främst i Värmland men också i Härjedalen, Hälsingland, Dalarna och Jämtland. Så små-

ningom fick Keyland en intendenttjänst och han blev kvar på Skansen och Nordiska museet resten av sitt liv.

Keyland var en noggrann dokumentatör och använde både text och bild i sitt arbete. Han bad tidigt Hazelius om att få med sig en fotograf på resorna, för att ännu bättre kunna dokumentera den kultur han studerade. Snart började han också ta egna bilder för museets räkning. Vi vet som sagt inte vem som lärde Keyland fotografera eller i vilken grad han redan behärskade tekniken då han började på Nordiska museet. Etnologen Jan Garnert, som har forskat om Nils Keyland, menar att det är möjligt att han lärde sig av August Christian Hultgren, som var fotograf på museet 1906–1912.

Ingen av de kameror Keyland använde sig av finns kvar i museets samlingar. Fotografierna finns bevarade på glasplåtar, som kopior tillsammans med text i Nils Keylands handlingar, som kopior i vårt ämnesordnade bildarkiv och som kopior bland material i arkivets andra ämnesordnade samlingar.

Källkritisk diskussion

Keylands fotografier sågs av hans samtid som genuina dokumentationer av livet i bondesamhället. Men allt eftersom etnologin, eller snarare folklivsforskningen som var det rådande namnet då, blev mer akademisk under 1900-talet började kritiska röster höras. Att Keylands fotografier för det mesta är arrangerade är uppenbart för betraktaren, och ofta rör det sig snarare om rekonstruktioner än om dokumentationer. Två av Keylands mest uppmärksammade bildsviter är exempel på detta: de nakna bastubadarna och nattfrieriet.

Keylands fotografier av bastubad är unika och de har under

Bastubad. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

åren fått mycket uppmärksamhet. Speciellt ett av fotona, där en ung vacker flicka tittar rakt in i kameran, fångar betraktaren. Att få förtroendet att fotografera vanliga människor nakna i en så intim situation är förstås uppseendeväckande. Det är Keylands släktingar som finns med på dessa bilder och den unga flickan var en piga från en annan socken, som arbetade för familjen.

Nattfrieri. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

Keyland har själv använt sig av dessa foton för att illustrera julbad. Han nämner då inte att det är hans egna släktingar som syns på bilderna. Detta kan enligt Jan Garnert tolkas som att Keyland medvetet mörkade hur han hade gått till väga vid insamlingen. Men det kan också vara så att Keyland och hans museikollegor inte tyckte att det var viktigt vilka som figurerar-

de på bilderna eftersom det var motivet som sågs som det centrala. Arrangemangen var med stor sannolikhet också inspirerade av Artur Hazelius, som i en rad tablåer hade rekonstruerat miljöer och situationer för att göra kulturhistorien begriplig.

Nattfrieri var ett bland norra Sveriges allmogebefolkning vanligt sätt för unga män att uppvakta unga kvinnor. De hälsade på om natten, bjöd flickan att dricka och fick sen kanske – om hon var tillräckligt intresserad – lägga sig i sängen för att prata med henne. Keyland har fotograferat nattfrieriets olika moment, från det att en pojke knackar på fönstret till det att han ligger bredvid flickan i bäddsoffan. Senare ryktades det dock att den unga kvinnan i soffan inte var någon piga, utan en kvinna med adlig bakgrund som spelar piga. Många av Nordiska museets medarbetare har också bekräftat att så var fallet. Enligt Jan Garnert lät Keyland ibland vänner från Stockholm klä ut sig i allmogekläder och med deras hjälp iscensätta bilder som utgavs för att vara genuina scener ur allmogens liv. Han delar upp Keylands fotografier i fyra kategorier:

- Dokumentära foton med människor som utför sina vanliga sysslor i de miljöer de hör hemma.
- Rekonstruerade foton med människor som utför sysslor de har kunskaper om men som inte längre är en aktiv del av kulturen.
- Rekonstruerade foton som är arrangerade för att visa upp en teknik.
- Rekonstruerade foton där Keylands vänner klär ut sig och poserar i roller som allmoge på foton som sedan utges för att vara genuina.

Visptillverkande barn. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

Det här betyder inte att Keylands fotografier är oanvändbara men användaren måste vara medveten om att det finns en komplicerad källkritisk diskussion kring hans arbete. Under vissa omständigheter finns det uppenbara fördelar med Keylands fallenhet för att arrangera sina bilder – till exempel om syftet är att rekonstruera de gamla tekniker som Keyland har försökt bevara genom fotografierna.

Slitsam vardag och osynlig folktro

Merparten av Keylands fotografier syftar till att visa upp de arbeten och sysslor som hörde till vardagen. Här ser man tydligt Keylands pedagogiska ambitioner. Han planerade från början att bli lärare och i hans dokumentation ser man lika mycket av läraren som museimannen. Bilderna är arrangerade för att så tydligt som möjligt visa redskap, kroppsställning och handgrepp för det arbete som skulle utföras. Som Garnert påpekat är de avsedda att användas tillsammans med en text som närmare förklarar processen.

Ett foto med barn som demonstrerar visptillverkning illustrerar på ett charmigt sätt hur Keylands arrangerade foton för att använda som pedagogiska verktyg. Att tillverka vispar var en syssla som ofta utfördes av barn, därför var det naturligt för Keyland att låta barn visa upp hantverket. Uppradade sittande eller ståendes bredvid varandra visar de olika metoder för att skala av barken av kvistar som sedan binds ihop till vispar. Detta foto åtföljs av en skriftlig förklaring: »1) vispen bändes, 2) En vispkvist skalas med tänderna, 3) En vispkvist skalas i en kluven trädstam, 4) En vispkvist skalas med nyporna.« (Ur Keylands handlingar.)

Keyland tog ofta sviter med bilder när han dokumenterade arbeten för att visa de olika moment som ingick. En bildsvit visar hur en liten tjärnila byggs och antänds. Keylands fotografier är ofta vackra och ger en nästan idyllisk bild av vardagslivet. Det är rensopat i stugorna och människorna på fotona är prydliga. Hans konstnärliga begåvning syns i fotografiernas kompositioner, som till exempel den romantiska bilden av två kvinnor som sitter i ett träd och repar sälglöv till kreatursfoder eller den ensamme mannen som fiskar kräftor. Men läser man

En tjärmila byggs
och antänds.
Foto Nils Keyland,
Nordiska museet.

Svedjebruk.
Foto Nils Keyland,
Nordiska museet.

Åderlåtning. Foto Nils
Keyland, Nordiska museet.

bild och text tillsammans, som intentionen var, blir helheten mer nyanserad och mindre romantisk.

Folktro och folkmedicin hör till de sidor av människors vardagsliv som är svårast att dokumentera eftersom föreställningarna existerar i idévärlden, osynliga för ögat. Men en del av dessa föreställningar kan ta fysisk form och vara möjliga att fotografera, vilket Keyland visar med sina bilder av bland annat åderlåtning, koppning och slagruta.

Kräftfiskaren. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.

En man med leklynn

Keyland var mycket intresserad av lekar. I många år ledde han sång- och ring lekar på Skansen. Bland hans fotografier och teckningar finns många som föreställer lekar, upptåg och bus. Nästan alla lek fotografier är arrangerade, för att visa hur lekarna gick till. Aktörerna – ibland vuxna, ibland barn – är allvarliga och står stelt frusna i sina lekposer. Det gör att fotografierna för eftervärlden ofta blir lustiga, det som gjordes som lek blir allvar när det skall dokumenteras med kameran. Flickan som klättrar i varpen är ett undantag från detta. Kanske är det här ett av Keylands allra vackraste fotografier. Det illustrerar en nästan magisk förmåga att ge de kulturhistoriska bilderna liv genom att sätta människan i fokus. Här ser vi ett barn som verkligen leker. Bland hans skriftliga handlingar finns en tecknad bild av en pojke som snurrar i varpen, på samma sätt som flickan på fotografiet står beredd att göra. Under bilden beskriver han hur varpåkning går till och avslutar med: »Den snurrar som en karusell och den åkandes blir snart hufudyr.«

Flickan i varpställningen. Foto Nils Keyland, Nordiska museet.